

Türkiye'nin Ortadoğu'daki “Yumuşak Gücü” ve Önündeki Engeller

Meliha Benli Altunışık

2009 ve 2010 yıllarında Arap ülkelerinde yapılan TESEV kamuoyu araştırmaları Türkiye'nin bölgedeki çekiciliğinin bir hayli yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu çekicilik Türkiye'nin dış politikasının algılanış biçimi, siyasi ve ekonomik dönüşümünün bir başarı hikâyesi olarak görülmesi ve kültürel etkisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar Türkiye'nin bölgedeki “yumuşak gücü”ne işaret etse de, bu gücün nasıl kullanıldığı sorusu geçerliliğini korumaktadır. Bu soru Arap Baharı dolayısıyla daha da geçerli hale gelmiştir.

TÜRKİYE’NİN ÇEKİCİLİĞİ

Türkiye'nin dış politikası, bölgedeki çekiciliğinin önemli unsurlarından biri gibi görünmektedir. Türkiye'nin bazılarına göre tartışmalı olarak değerlendirilebilecek politikaları, Arap kamuoyundaki popülerliğine katkıda bulunmuştur. İlk dönüm noktası, Türkiye'nin, 2003 yılında, ABD'nin Irak'a müdahalesini desteklememe kararı olmuştur. Bu karar Türkiye'nin bölgede sadece ABD'yle olan ittifakı doğrultusunda hareket ettiği yönündeki yaygın görüşü sarsmıştır. Gazze Savaşı'nın ardından İsrail'e yönelttiği eleştiriler Türkiye'nin popülerliğini arttıran ikinci önemli etken olmuştur. Geçmişte, Türkiye-İsrail işbirliği, Arap dünyasının Türkiye'yi hedef alan eleştirilerinin en önemli noktalarından biriydi. Ancak, 2008–2009 Gazze Savaşı'nın ardından Türkiye hükümeti İsrail'in politikalarını sert bir dille eleştirmeye başlamıştır. Bu politika değişimi büyük oranda memnuniyetle karşılanırken özellikle Başbakan Erdoğan'ın bölgede bir hayli popüler olmasını da beraberinde getirmiştir. Büyük destek alan bu girişimlerin yanı sıra,

Türkiye'nin bölgedeki dış politikasının genel olarak değişmesi de takdir toplamıştır. Türkiye'yi bölgede yapıcı roller oynayan ve varlığını olumlu bir etkiye dönüştürmeye çalışan bir ülke olarak görenlerin sayısı günden güne artmaktadır. TESEV'in 2010 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçları, Arap dünyasının yüzde 78'inin Türkiye'nin İsrail-Filistin çatışmasında arabuluculuk rolü oynaması gerektiğini düşündüğüne işaret etmiştir. Ürdün, Suriye ve Filistin'de bu oran daha da yüksektir. Türkiye, Ortadoğu'daki komşularıyla daha iyi ilişkiler geliştirmeyi başarmış ve bölgeye yönelik söylemlerinde diyalog, işbirliği ve karşılıklı ekonomik bağımlılık gibi kavramlara öncelik vermiştir. Bu yeni dış politika girişimleri ahlaki bir otoriteye sahip olmanın işareti ve meşru bir gücün yansıması olarak görülmüş, dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'daki çekiciliğini artırmıştır.

Dış politikasının yanı sıra Türkiye'nin çizmekte olduğu başarı portresi de çekiciliğine katkıda bulunmuştur. Arap ülkelerinde sosyo-ekonomik durgunluk ve otoriter rejim sorunlarının arttığı bir dönemde, Türkiye'nin süregelen siyasi ve ekonomik dönüşümü bölgeden bakıldığında oldukça iyi bir görüntü ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin siyasi dönüşümü, özellikle hesap verebilir ve temsile dayalı bir yönetim biçimine geçiş sorunları yaşayan Arap dünyasındaki muhalif güçlere örnek teşkil etmiştir. İslamcı grupların siyasi sisteme nasıl entegre edileceği bu sorunlar arasındadır. Bu soru hem laik hem de İslamcı muhalefet için geçerlidir. Türkiye'deki siyasi İslam anlayışının evrimi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişi Arap dünyasındaki muhaliflere incelenebilecek önemli

Meliha Benli Altunışık
Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)
Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim görevlisidir. Aynı zamanda ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü olarak görev yapmaktadır. Prof.Dr. Altunışık'ın bir çok akademik dergi ve yayında Türkiye dış politikası, Türkiye – Ortadoğu ilişkileri, Ortadoğu siyaseti ve petrolün uluslararası ekonomi politiği üzerine sayısız makalesi yayınlanmıştır.

bir örnek sunmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin dönüşümü ilgiyle izlenmiş, Arap dünyasında farklı aktörler bu deneyimden kendilerine dersler çıkarmıştır.

Arap entellektüellerinin tartışmalarının yanı sıra, Türkiye Arap kamuoyundaki tartışmalarda da geniş yer bulmaktadır. Ancak kamuoyu düzeyinde "Türkiye modeli"nin ne olduğu ve Arap dünyasındaki farklı ülkelerin deneyimleriyle ne kadar ilgili olduğu konusunda daha fazla kafa karışıklığı söz konusudur. TESEV araştırmaları, Türkiye'nin genel olarak İslam ve demokrasinin birlikteliğinin başarılı bir örneği olarak görüldüğünü göstermiştir. Ancak, Türkiye'nin "Müslüman kimliği" enteresan bir biçimde bazı ülkelerdeki katılımcıların önemli bir kısmı tarafından hem model olması hem de olmaması için bir neden olarak belirtilmiştir. Örneğin, Mısır'da Türkiye'yi model olarak görenler, bunun en önemli nedenleri arasında Müslüman kimliğini göstermektedirler. Öte yandan Türkiye'nin model olamayacağını söyleyenler de Türkiye'nin yeterince Müslüman olmamasını ikinci en önemli engel olarak ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin ekonomik dönüşümü ve "gelişmekte olan ekonomiler"den biri olarak G-20 üyesi olması da çekiciliğini artırmıştır. 2010'da yayınlanan TESEV araştırması Arap ülkelerinde Türkiye'nin Suudi Arabistan'ın ardından en güçlü ikinci ekonomi olarak görüldüğünü ve önümüzdeki 10 yıl içinde birinci sıraya çıkacağına inanıldığını göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin olumlu ekonomik tablosu da başarılı imajına katkı yapmaktadır.

TESEV araştırması aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğine destek verildiğini de ortaya koymaktadır. Ortalamaya bakıldığında, görüşülenlerin yarısından fazlası Türkiye'nin üyelik sürecini desteklediklerini ve bu durumun bölgenin geneli için olumlu sonuçlar taşıdığını belirtmiştir. Odak grup görüşmeleri ve kanaat önderleriyle yapılan tartışmalar bu sonucu daha da güçlendirmektedir. Kanaat önderleri arasında Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinin temelde iki sebep dolayısıyla olumlu bir etki yaratacağı-

na inanılmaktadır: Birincisi, AB sürecinin devamlılığı Türkiye'de demokratikleşme sürecini daha da besleyecek ve Ortadoğu'daki demokratikleşme sürecini de tetikleyecektir. İkincisi bu süreç Türkiye'nin bölgede daha yapıcı bir rol oynamasına yardımcı olacak ve daha müreffeh ve barışçıl bir Ortadoğu'nun yaratılmasını kolaylaştıracaktır.

Son olarak, yakın dönemde Türkiye kültürel ürünleri sayesinde bir çekicilik kaynağı haline gelmiştir. Türkiye menşeli televizyon dizileri 2004 yılından bu yana Arap dünyasında oldukça popülerdir. TESEV araştırmasında, katılımcıların yüzde 78'i hayatlarında en az bir kez bir Türk televizyon dizisi izlediklerini belirtmiştir. Bu dizilerin popülerliği Arap ülkelerinden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında da bir artışa neden olmuştur. İnsanlar arasındaki etkileşimin artması karşılıklı öğrenmeyi kolaylaştırmıştır ve "öteki" imajını daha olumlu yönde biçimlendirmeye başlamıştır.

ENGELLER

Türkiye'nin bölgedeki çekiciliği son dönemde artmış olsa da bu durumun yarattığı etki sınırlı olmuştur. Bir yandan, Türkiye'nin artan çekiciliğinin, hem bölge içinde hem de dışında, Türkiye'nin Ortadoğu'nun önemli bir aktörü olarak kabul edilmesinde etkili olduğu ortadadır. Bu durum bölgedeki ülkelerle ilişkilerin düzeltilmesi, Türkiye'nin çatışmalarda arabuluculuk girişimlerinde bulunması ve ekonomik bağlarla turizmin geliştirilmesi için fırsatlar yaratmaktadır. Ancak, diğer yandan, özellikle bölünme ve çatışmaların etkisi altındaki bu bölgede Türkiye'nin yumuşak gücünü uygulama alanının sınırları bulunmaktadır. Türkiye dış politikası arabuluculuk çabalarında bazı zorluklarla karşı karşıya kalmış ve zaman zaman diğer bölgesel aktörlere kıyasla etkisinin daha sınırlı olduğunu görmüştür. Türkiye Lübnan'ın yanı sıra Hamas'la ve İran'la arabuluculuk girişimlerinde ciddi zorluklar yaşamış, dahası Irak'taki nüfuzu da bazı engellerle karşılaşmıştır. Dolayısıyla bölge "sert gücün" etkisi altında olmaya devam ettiği sürece, yumuşak güç politikasının bazı sınırları olacaktır. Hâlihazırdaki kısıtlamaların yanı sıra,

yaşanmakta olan Arap ayaklanmaları, Türkiye için durumu daha da zor bir hale getirmiş ve daha karmaşık engeller yaratmıştır.

ARAP BAHARI VE TÜRKİYE

Arap dünyası bugün tarihi bir dönüşüm yaşamaktadır. Bir taraftan, Arap ayaklanmaları hâlihazırdaki statükonun sürdürülemez olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan ise gelişmelerin geleceği belirsizliğini korumakta ve en azından şu an için bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır.

Arap dünyasındaki bu gelişmeler, Türkiye'nin bölgedeki dış politikasını zorlamaktadır. Türkiye son yıllarda bölgesinde oldukça aktif bir dış politika sergilemiş ve hem siyasi hem de ekonomik olarak Ortadoğu'ya yatırım yapmıştır. Bu durum Türkiye'nin bir açıdan statükoya yatırım yapmış olduğu anlamına gelmektedir. Bölgeyle yakın ilişkiler kurmak, büyük oranda rejimlerle yakın ilişkiler kurmak anlamına gelmektedir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve güvenlik temelli ilişkilerini derinleştirilmesi Türkiye'nin bölgedeki ayaklanmalara yanıt verebilmesi adına bazı zorluklar yaratmıştır. Bu kısıtlamalar Türkiye'nin Arap Baharı'na nispeten geç yanıt vermesini ve bu konudaki tedbirli tavrını açıklayabilir. Genel olarak bakıldığında Türkiye, bölgedeki istikrarsızlığın çıkarlarını riske atacağından endişe etmektedir. Ankara, özellikle Türkiye'nin daha çok varlık gösterdiği ülkelerle ilgili olarak kaygılı görünmektedir. Libya örneği bu ikilemi en güzel şekilde göstermiştir. Libya, Türkiye için hem ham petrol kaynağı olarak hem de Türk şirketlerinin yaklaşık 20 milyon dolar civarındaki inşaat anlaşmaları dolayısıyla çok önemlidir. Libya'daki mevcut durum bu yatırımların geleceğini riske atarken, Türkiye'nin ciddi bir ekonomik kayıpla karşı karşıya kalması anlamına da gelmektedir. İstikrarsızlık ve sonrasında müdahale, Libya'da çalışan 25 bin Türkiye vatandaşı için sorunlar yaratmış, bu kişilerin çoğunluğu tahliye edilmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla çıkarları risk altında oldukça, Türkiye'nin tepkileri de karmaşıklaşmaktadır.

Suriye'deki olaylar da bu duruma bir örnektir. Türkiye-Suriye ilişkileri iki ülkenin savaşın eğişine geldiği Ekim 1998'den bu yana kayda değer bir gelişme göstermiştir. İki ülke güvenlik, siyaset ve ekonomi alanlarında yakın ilişkiler geliştirmek adına önemli başarılar kaydetmiştir. Bu yakın ilişki, özellikle son birkaç yılda, Üst Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması ile ortak bakanlar kurulu toplantıları yapılması, vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması ve Suriye ile Türkiye arasındaki serbest ticaret bölgesinin Doğu Akdeniz'i kapsayacak şekilde genişletilmesi gibi gelişmelerle zirveye ulaşmıştır. İlişkilerin bu derece ilerlemesi her iki ülke için faydalı bir gelişme olsa da, Suriye'nin çeşitli noktalarında son dönemde yaşanan ayaklanmalar ve rejimin bu olaylara tepkisi Türkiye için bir sınav olmuştur. Türkiye'nin Suriye'de bir kaos ve/veya iç savaş ihtimaliyle ilgili kaygılı olduğu açıktır. Türkiye bir mülteci akını ihtimali, olası ekonomik kayıplar ve özellikle Kürt sorunuyla ilgili stratejik sonuçları dolayısıyla Suriye'nin gidişatı hakkında endişe duymaktadır. Dolayısıyla Türkiye hem bölgesinde istikrar istemekte hem de Beşşar Esad'ın reform yapabilme fırsatını hızla elinden kaçırdığını görmektedir. Hükümete yakınlığıyla bilinen MÜSİAD iş konseyinin, Suriye muhalefetine grupları üç farklı toplantı için Türkiye'de ağırlama kararı, Ankara'nın da bir rejim değişikliği senaryosuna hazırlık yaptığını göstermektedir. Her iki durumda da Suriye'deki gelişmeler, önemli uğraşlar sonucu iyileştirilmiş Türkiye-Suriye ilişkileri için önemli engeller yaratacaktır.

Türkiye'nin, rejimlerle ilişkileri dışında, pozisyonunu karmaşıklaştıran bir başka nokta ise halklar arasında çekiciliğini artırmayı başaramamış olmasıdır. Dolayısıyla, bu ülkelerde muhalefetin de Türkiye'den beklentileri bulunmaktadır. Türkiye mevcut rejimleri destekler görüldüğü zamanlarda, Türkiye'den yüksek beklentileri bulunan muhalifler tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Bu durum özellikle Türkiye'nin başta dışarıdan müdahaleyi eleştirdiği ve Kaddafi rejimine destek verir gibi görüldüğü Libya'da ortaya çıkmıştır.

Bugün Türkiye'nin önündeki zorluk, çıkarları ve söz konusu ülkelerde demokratik dönüşümü

desteleyen prensipli bir dış politika izlemek arasında bir denge sağlamaktır. Özellikle 2000'lerin ilk yarısında, Türkiye demokrasiyi açıkça destekleyen bir politika sürdürmüştür. Hem Başbakan Erdoğan hem de dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül çeşitli platformlarda Arap/İslam dünyasında reform ihtiyacı konusunu dile getirmişlerdir. Ancak son yıllarda demokratikleşmeye verilen bu aktif desteğin yerini daha alçak sesle yürütülen ve ilişkiler ve açılımlar üzerinden uzun vadeli dönüşümü öngören bir yaklaşım almıştır. Siyasi ve ekonomik alanlarda kurduğu ilişkilerle, Türkiye'nin barışçıl bir değişimi kolaylaştırmak için önemli bir rol oynayabileceği ümit edilmiştir. Ancak bu politika bugün Ortadoğu'nun birçok noktası için uygulanabilir olmaktan büyük ölçüde çıkmıştır.

Kısacası, Arap Baharı Türkiye'nin Ortadoğu'daki dış politikası için önemli engeller teşkil etmektedir. Dahası, Türkiye günden güne statükonun sürdürülemez olduğunun da farkına varmaktadır. Dolayısıyla dönüşümü sağlamak için yeni bir yol bulmaya çalışmaktadır. Barışçıl ve kontrollü bir dönüşümün Türkiye için en iyi seçenek olduğu ortadadır. Bu açıdan Ankara Ortadoğu'da eski aktörleri gözden çıkarmadan yeni aktörlerle ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Eğer bölgedeki rejimler Arap Baharı sayesinde temsil kapasitesi

yüksek ve hesap verebilir yönetimlere dönüşürse, bu uzun vadede Türkiye'nin çıkarına olacaktır. Böyle bir Ortadoğu, Türkiye'nin yakınlaşma, diyalog ve bölgesel işbirliği üzerinden ilerleyen Ortadoğu vizyonu ile de daha iyi uyum sağlayacaktır. Ayrıca, bu temeller üzerine kurulmuş rejimler Türkiye'nin bölge ile işbirliğine daha olumlu yaklaşacaklardır. Zira, mevcut rejimler Türkiye'yi değişen koşullar gereği hoş karşılamakta idi. Bir yandan ise Türkiye'ye ilişkin tarihsel önyargılardan tamamıyla kurtulmuş değillerdi. Arap dünyasında yaşanacak bir dönüşüm sonucu ortaya çıkacak yeni aktörlerin Türkiye'ye bakışı büyük ölçüde eski önyargılardan kurtulmuş olacaktır. Ancak Arap dünyasında bugün yaşanan gelişmelerin, en azından bazı yerlerde, başarısız olma ihtimali de söz konusudur. Demokratik dönüşümlerin tarihi bize bu sürecin doğrusal olmadığını ve kaosa ve/veya otoriter özellikleri olan melez rejimlerin ortaya çıkmasına neden olabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla Ortadoğu'nun geleceği için bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik Türkiye için bazı zorluklar yaratırken daha aktif bir ilişki yapısını, tercihen de Türkiye'nin vizyonunu paylaşan ve bölgede refah, istikrar ve barış sağlanmasında çıkarları olan diğer aktörlerin ilişkilere dâhil edilmesini gerektirmektedir.

TESEV

Bankalar Cad.
Minerva Han, No: 2 Kat: 3
34420 Karaköy İstanbul
T +90 212 292 89 03
F +90 212 292 90 46
www.tesev.org.tr

TESEV HAKKINDA

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) bağımsız bir sivil toplum örgütü olarak, Türkiye'nin acil çözüm bekleyen sosyal, kültürel, politik ve ekonomik sorunları üzerine çalışmalar yürütür. 1994 yılında bir düşünce üretim merkezi olarak İstanbul'da kurulan TESEV, Türkiye'de politika eksenli diyalog ve araştırma kanallarını kullanarak bilimsel çalışmalara dayalı bulgular ile politika yapım süreci arasında bir köprü görevi görmek amacıyla kurulmuştur. TESEV Dış Politika Programı, Türkiye dış politikasının kritik sorunlarının çözüm sürecine katkıda bulunmayı, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecini desteklemeyi ve Türkiye'nin bölgesel ve küresel pozisyonunun tanımlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Dış Politika Programı çalışmalarını Avrupa Birliği, Kıbrıs, Orta Doğu ve Ermenistan olmak üzere dört ana konu başlığı altında gerçekleştirmektedir.

ISBN 978-605-5832-87-2

Copyright © Temmuz 2011

Baskı: Yelken Basım

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vb.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu raporda yer alan görüşler bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle birebir örtüşmeyebilir.

TESEV Dış Politika Programı, bu yayının hazırlanmasına ve tanıtılmasına katkılarından ötürü Açık Toplum Vakfı'na ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.